

ВЕЛЕТ УКРАЇНСЬКОЇ НАУКИ І КУЛЬТУРИ

До 150-річчя від дня народження Володимира Гнатюка

9 травня 2021 року
виповнюється 150 літ від
дня народження академіка
Володимира Гнатюка, що
його Іван Франко 1906 року
назвав «феноменально
щасливим збирачем усякого
етнографічного матеріалу».

В українській науці та культурі ім'я Володимира Гнатюка – одне із найяскравіших: фольклорист, етнограф, етномузиколог, літературознавець, мовознавець, перекладач, поет, громадський діяч; член-кореспондент Петербурзької академії наук (1902), член-кореспондент німецького етнологічного товариства у Відні та Берліні, чеського наукового етнографічного товариства у Празі, академік Української академії наук (1924)...

Володимир Михайлович Гнатюк народився 9 травня 1871 року в селі Велеснів Бучацького повіту (нині – Чортківський район Тернопільської області) у багатодітній родині. Закінчив Бучацьку нижчу гімназію (1890), гімназію у Станіславові (нині – Івано-Франківськ, 1894), Львівський університет (1898). Батько знав грамоту, певний час працював дяком у церкві. Володимир у п'ятирічному віці навчився читати. Змалечку перебував в атмосфері усної народної творчості та читання літератури. Рідні, сусіди дивувалися з його чудової пам'яті: почуті пісні, казки, легенди, притчі міг відтворити через тривалий час. Із дванадцяти літ почав записувати улюблені твори до окремого зошита. На момент закінчення Бучацької гімназії 1889 року Володимир Гнатюк мав збірку записів із 500 пісень. Згодом надіслав їх до редакції газети «Новий галичанин», де опублікували лише сім зразків. Понад 800 пісень і кілька десятків казок молодий збирач фольклору передав навесні 1895 року до редакції журналу «Lud» («Люд», «Народ») через Івана Франка, з яким познайомився і йшов пліч-о-пліч упродовж багатьох років. На жаль, матеріали надруковані не були, збірка пропала.

Коли Володимир Гнатюк був студентом другого курсу Львівського університету, він під впливом Михайла Грушевського, Івана Франка, Олександра Колесси почав писати дослідницькі праці, виголошувати доповіді під час семінарів: «Українсько-руська вертепна драма» (в основі – власні фольклорні записи), «Вплив українсько-руської народної поезії на Шевченкову поему "Тайдамаки"», «Апокрифічні староруські і сучасні народні еле-

Володимир Гнатюк

менти у "Світових байках" С. Руданського» та ін.

Від 1895 року Володимир Гнатюк почав співпрацювати з Етнографічною комісією Наукового товариства імені Шевченка (далі – НТШ), що її очолював Іван Франко. Відтоді наукова діяльність Володимира Гнатюка набула системного характеру. 1898 року він став секретарем Етнографічної комісії (а 1913-го її очолив), 1899-го – дійсним членом Філологічної секції НТШ, а також редактором «Літературно-наукового вісника» (1898–1913, 1917–1926).

1896 року Володимир Гнатюк видав першу фольклористичну працю «Лірники. Лірницькі пісні, молитви і т. і. про лірників повіту Бучацького» («Етнографічний збірник», т. 2, упорядник І. Франко). Упродовж 1894–1896 років записував фольклор у Бучацькому і Стрийському повітах, до 1903 року здійснив шість експедицій на Закарпаття. У 1893 році записував колядки й щедрівки, лірницькі пісні, у 1894–1895 роках – ліричні пісні про кохання та сімейне життя, рекрутські, жовнірські пісні, балади, коломийки, у 1897–1898 роках – родинно-побутові, емігрантські пісні та коломийки, у 1899 році

– гаївки, колядки й щедрівки, бойківський весільний обряд з ладанками («Бойківське весілля в Мшанці (Старосамбірського повіта)» надруковане у «Матеріалах до української етнології» / далі – «МУЕ»/, 1908, т. 10); у 1900 році – «Пісню про покритку, що втопила дитину» в с. Криворівня Косівського повіту («МУЕ», 1919, т. 19–20), у 1902 році – колядки й щедрівки, родинно-побутові пісні, коломийки). Упродовж 1895–1903 років за матеріалами записів на Закарпатті опублікував в «Етнографічних матеріалах з Угорської Русі» 557 українських народних пісень і сотні творів прозових жанрів – казок, легенд, історичних переказів, оповідань, новел, байок, анекдотів.

Вважається, що саме з ініціативи Володимира Гнатюка 1898 року була заснована Українсько-руська видавнича спілка (Українська видавнича спілка), секретарем і редактором видань якої він був упродовж чотирнадцяти років. Разом з І. Франком та М. Грушевським Володимир Гнатюк укладав статут Спілки, розробляв стратегію її діяльності. Фактично було створено першу Спілку письменників України, про мету і завдання якої Володимир Гнатюк повідомляв: «Укра-

їнсько-Руська Видавнича Спілка поставила собі за ціль zorganizувати наших письменників, упорядкувати нашу літературну продукцію, довести до того, щоби письменники за свою працю діставали відповідну нагороду...». Спілка започаткувала серійні видання «Літературно-наукової бібліотеки». До Першої світової війни було опубліковано 323 книжки, половину з яких підготував до друку Володимир Гнатюк. Читачам стали доступні твори письменників українських (І. Нечуя-Левицького, І. Франка, Лесі Українки, М. Коцюбинського, В. Стефаника, О. Кобилянської, О. Маковея та ін.) і зарубіжних (Гомер, Данте, Шекспір, Байрон, Золя, Мопассан, Флобер, Гюго, Гайне, Гоголь, Чехов та ін.), а також наукові праці І. Пулюя, В. Барвінського, С. Єфремова, іноземних дослідників у перекладі українською мовою.

Учений часто виїжджав для лікування й оздоровлення в Карпати до Криворівні, де проживав у родині свояків Волянських або у хаті дяка Мойчейчука, де написав чимало своїх студій. Кілька літніх вакацій родина Гнатюків провела тут спільно з родинами Франків та Грушевських. Гостями Володимира Гнатюка у Криворівні часто були видатні діячі української культури: М. Коцюбинський, Леся Українка, К. Квітка, О. Кобилянська, Г. Хоткевич, О. Олесь та інші. Там творилися шедеври! Чого варті лише «Тіні забутих предків» подолянина Михайла Коцюбинського, якому вельми сприяв галичанин Володимир Гнатюк.

1900 року Володимир Гнатюк став відповідальним редактором наукового видання «Етнографічний збірник» (до 1912 року вийшло двадцять томів), паралельно редагував і «Матеріали до українсько-руської етнології» (у 1900–1926 роках видано також двадцять томів). Ці періодичні наукові видання стали основними в Україні в плані студіювання фольклору та етнографії і як достовірне джерело багатющих даних досі не втратили свого значення. Маємо наголосити, що ці видання стали можливими завдяки велетам української науки й культури Івану Франку, Михайлу Грушевському і першому професійному науковцю-фольклористові, з 1898 року – секретареві НТШ Володимирові Гнатюку. В «Етнографічному збірнику» він опублікував «Галицько-руські анекдоти» (1899), два томи «Галицько-руських народних легенд» (1902–1903), три томи «Коломийок» (1905–1907), том «Знадобів до галицько-руської демонології» (1904), два томи

«Знадобів до української демонології» (1912), два томи «Колядок і щедрівок» (1914), «Українські народні байки» у двох томах (1916). «Гайвіки» окремим томом вийшли в «МУЕ» (1909).

Важливою ініціативою Володимира Гнатюка як секретаря НТШ була пропозиція придбати для запису фольклорно-етнографічних матеріалів звукозаписувальну техніку, що нею користувалися в Європі. 7 травня 1900 року Етнографічна комісія підтримала ідею вченого, ухвалила «закупити два фонографи для збирання взірців бесіди і пісень нашого народу». На фонограф вперше в Україні почали записувати народні пісні та думи Осип Роздольський та Філарет Колесса, а Леся Українка організувала експедицію на Полтавщину для фіксації на фоновалки кобзарського репертуару. Завдяки цьому на валках збережено десятки записів українських народних дум, голосінь, що згодом стало основою фундаментальних видань, поширило відомості про українську уснопоетичну традицію в європейському контексті (частина записів потрапила й до Британського музею в Лондоні).

У співпраці з Іваном Франком Володимир Гнатюк уклав більше десяти програм збирання фольклору як загальних, так і за окремими жанрами (1898–1917). Цінним є внесок ученого у розробку методик збирання і класифікації фольклору, текстологічних принципів фіксації та видання матеріалів. Володимир Гнатюк опанував здобутки європейської фольклористики у справі структурування, коментування і текстології фольклорних творів. Він по-науковому підходив до систематизації фольклорних текстів, неодмінною умовою якої вважав історико-філологічну оцінку наявних варіантів, врахування регіональних і виконавських особливостей, зіставлення з тематично спорідненими творами сусідніх народів з метою глибшого проникнення у генезу й динаміку функціонування традиції, наведення паралелей, виявлення контамінацій, встановлення рівня автентичності тощо. Під час записів учений дотримувався збереження мовних рис, діалектної своєрідності творів. Дбав про точне відтворення записів і під час публікацій.

Після того, як навесні 1903 року Володимир Гнатюк застудився в експедиції Закарпаттям і важко захворів, польова робота для вченого стала малореальною. Він організував і очолив збирацьку працю приблизно 300 етнографів-фольклористів, на основі записів яких розробив програму систематичного видання усної

Етнографічно-меморіальний музей Володимира Гнатюка у Велесневі

народної творчості за жанрами. Володимира Гнатюка цікавили передусім жанри народної прози, календарно-обрядового фольклору, коломийки, балади, співанки-хроніки, рекрутські й жовнірські пісні.

Учений комплексно вивчав народний побут, ремесла та промисли, фіксував звичаї, вірування, намогильні написи, таємні говори, вуличні прізвиська, сороміцький фольклор. Він, зокрема, підготував два томи сороміцького фольклору (видано латинським шрифтом у 1910 і 1912 роках), але їх конфіскували у Берліні. У листі Володимира Гнатюка від 5 серпня 1913 року до Миколи Сумцова зазначено, що ця конфіскація невинуватана, бо ті твори, що в книжках, живуть «в устах народу і будуть відомі простому народові й надалі без огляду на які-небудь державні закони й заборони...».

Володимир Гнатюк услід за Олександром Потебнею та Іваном Франком переконливо доводив тезу про неперервність і невичерпність усної народної творчості. У студії «Пісенні новотвори в україно-руській народній поезії» (1902) дослідник писав: «Зовсім невинуватані нарікання на загальний загин народної творчості...; доки нарід жие, доти його життя мусить мати конкретні форми, які мусять об'являтися між іншим і в його народній поезії». Згодом у рецензії на збірку «Малорусские народные песни» в упорядкуванні Дмитра Яворницького (1906) вчений констатував, що зникнення деяких пісень – «се природна їх конечність, яка повторюється не лише в нас, але в усіх народів, і не лише з піснями, але з усіма витворами людського духу й думки. Та по них не лишається порожній, не заповнений нічим простір, але творяться нові пісні, йдуть в обіг...».

Збирач Володимир Гнатюк записав понад чотири тисячі народних пісень, тисячі зразків народної прози (це понад двадцять п'ять тисяч списаних аркушів!).

Володимир Гнатюк видав понад тисячу різноманітних публікацій. Варто, окрім згаданих, назва-

ти бодай деякі: «Народна пожива і спосіб її приправи у східній Галичині», «Кушнірство в Галичині», «Словацький опришок Яношик в народній поезії» (всі – 1899), «Ткацтво в східній Галичині» (1900), «Віршована легенда про рицаря і смерть» (1910), «Останки передхристиянського релігійного світогляду», «Купане й палене відьм в Галичині» (обидві – 1912), передмови до збірок казок, легенд, коломийок, байок... Цікаві посібник «Українська народна словесність: В справі записів українського етнографічного матеріалу» (Відень, 1917), статті «Війна і народна поезія» (1917), «Пісня про покритку, що втопила дитину» (1917), «Кубанщина й кубанські українці» (1920), «Пісня про неплодну матір і ненароджені діти» (1922). Не можна не згадати такі видані окремими виданнями праці, як «Вибрані статті про народну творчість» (1966), «Українські народні пісні в записах Володимира Гнатюка» (1971), «Нарис української міфології» (2000), «Казки Закарпаття» (2001) та ін. Настав час підготувати до друку повне зібрання оригінальних наукових праць Володимира Гнатюка, перевидати фольклорно-етнографічні томи, що їх він упорядкував.

Володимир Гнатюк був активним рецензентом фольклорно-етнографічних видань, дописував до таких друківаних органів, як «Киевская старина», «Этнографическое обозрение», «Русский филологический вестник», до понад десяти журналів у Німеччині, Польщі, Чехії та інших країнах.

В Інституті мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені Максима Рильського Національної академії наук України зберігається окремий фонд рукописних матеріалів Володимира Гнатюка №28 (584 одиниці збереження). Матеріали з життя та діяльності вченого зберігаються також і в інших архівах. За архівними даними публікуються видання «Володимир Гнатюк. Документи і матеріали» (з 1998 р.).

Про великого подвижника-народознавця видано ґрунтов-

ні монографії: Михайло Яценко. Володимир Гнатюк. Життя і фольклористична діяльність (Київ, 1966), Микола Мушинка. Володимир Гнатюк: Життя та його діяльність в галузі фольклористики, літературознавства та мовознавства (Париж; Нью-Йорк; Сідней; Торонто, 1987).

У селі Велеснів колишнього Монастирського, а нині Чортківського району на Тернопільщині від 1969 року діє етнографічно-меморіальний музей Володимира Гнатюка (упродовж кількох десятиліть директором був засновник Остап Черемшинський, нині – його сестра Романа Черемшинська). Від 1989 року збирачам фольклору вручається Тернопільська обласна премія імені Володимира Гнатюка (перший лауреат – відомий фольклорист-краєзнавець Петро Медведик). 2006 року Міністерство культури і туризму України запровадило Премію імені Володимира Гнатюка «За подвижництво». Зокрема, її лауреатами стали етномузикологи Людмила Єфремова, Михайло Хай. На жаль, від 2015 премію не присуджували (скасували, обіцяючи переглянути умови премії та в п'ять разів збільшити грошову винагороду). Ювілей ученого – нагода відновити справедливість, гідно вшанувати ім'я Володимира Гнатюка на державному рівні, піднести роль і значення подвижників-українознавців і, врешті, подбати про престиж діяльності самого Міністерства культури.

Видатні здобутки Володимира Гнатюка у фольклористиці, етнографії, літературознавстві, мовознавстві, популяризації народної творчості, його культурно-просвітницька діяльність сприяли формуванню національної академічної науки, дали помітний поштовх розвиткові української культури, утвердивши високий авторитет українського вченого у слов'янському, загалом європейському і світовому контекстах.

Микола ДМИТРЕНКО,
доктор філологічних наук, професор